

Den FANTASTISKA FÖRNEKADE STICKNINGEN

Ni har hört det förut, hur den tidiga stickningen spred sig från södra Sverige och norrut. Men **Erika Nordvall Falck** har studerat vantar i 50 år. Hon har en annan berättelse. Dags att skriva om textilhistorien!

Text **Malin Vessby** Foto **Hans-Olof Utsi**

»snön har inte lagt sig än. Maria Juuni har sjunkit ner på en sten i skogen med huvudet sänkt och ryggen böjd. Egentligen borde hon samla pinnar till vedspisen i pörtet, men hon är så trött. Hemma väntar sex barn och i magen gör sig sjuan påmind med ett fladdrande. Det är förtvivlans år 1923. De få slantar som kommer med bud från maken, rallare vid malmbanan, räcker inte längre.

– Då föll mina ögon på en trasig vante som låg där på marken och jag fick en idé, berättar hon senare för prästen i byn.

Hon går hem och börjar sticka. Och det fungerar.

Med tiden kommer hennes slätstickade tumvante att bli en klassiker kallad orjusvanten i Vantsverige. Maria Juuni kommer att sticka tusentals par på spagettitunna stickor, vantar som karakteriseras av sin svarta botten, kontrastrika mönster, gula tvärbårder och med årtal plus

namn eller initialer instickade strax över muddarna.

Från den dagen var jag aldrig utan mjölk till barnen mer.«

snart ett sekel senare är Erika Nordvall Falck en av dem som för berättelsen vidare, om hur den äldsta, elvaåriga dottern föreslog mamman att anordna lotteri med vantarna som pris, och hur det satte fart på försäljningen. Hur Maria Juuni, född 1888, med tiden blev känd som orjusgumman.

Men, säger Erika med kraft orjusvanten uppstod inte i ett vakuum.

Nej. Maria Juuni fryste och repeterade mönster från en lokal samisk tradition. Det är viktigt att säga, utan att på minsta vis förminska hennes insats och skicklighet.

Just Erika Nordvall Falck borde veta. Sen tonåren har hon samlat på gamla vantar gjorda i Norrbotten före massproduktionens

Erika Nordvall Falck har samlat vantar i 50 år, främst sådana som stickats i Norrbottens inland före massproduktionens tid.

tid stickat dubbelgångare, luskat ut tekniker, tecknat av, skapat beskrivningar, letat samband och sammanhang. dag har hon i runda slängar 200 par i sin samling,

de flesta från Norrbottens inland.

När hon lyfter på luren hemma i Jokkmokk har bilen knappt kallnat efter resan hem från norska Divtasvuodna eller Tysfjord där hon just hängt en utställning med egna och inlånade finvantar från Jokkmokk och gamla tiders Jukkasjärvi, det som idag ofta kallas irunaområdet. Eller marknadsvantar, mässvantar och utsirade vantar, med begreppen översatta från meänkieli, lulesamiska och nordsamiska.

Jag är fullkomligt förälskad i vantar, jag blir lycklig av dem. v skönheten. v alla lager av omsorg som är nedlagda i varje par. v att de går att använda. v att man inte längre fryser om händerna.

Hon ler över telefonledningen.

Dessutom är vantar lagom stora stickprojekt. De blir inte liggande. Man blir klar.

men så är det kampen också.

Erika Nordvall Falck får en skarp klang i rösten Iskan. Det är dags att göra upp med berättelserna om stickningens förflutna, påpekar hon och återger snabbt de mest spridda teorierna om hur tekniken en gång i tiden kom till Sverige och hur den spreds som ringar på vattnet från söder till norr.

Ofta lyfts slottsfrun Irigitta von Rakau i Halland fram. Hon lär ha lärt sina anställda att sticka på 1650-talet. ndra gånger riktas ljuset mot Skåne, ibland land. Men att tekniken nådde södra delen av landet först, ifrågasätts så gott som aldrig. Norrbotten nämns knappt alls i den mest spridda stickningshistoriken och sannerligen inte som pionjärmarker eller som grogrund för »early adopters«. Historieböckerna tar sig för övrigt ofta inte längre norrut än till trakterna av Jämtland eller ngermanland.

östen skärps när Erika Nordvall Falck kommer in på det, på hur

orjus vante stickad av Maria Juuni 1966.

Hennes vantar var oftast svartbottnade, men fick ibland också röd eller blå botten.

Halvvante stickad av Teres Torgrim. Modellen kopierade hon nedsänkt under Jukkasjärvi kyrka 1947. Den satt på en samisk man som begravts där någon gång mellan 1606 och 1784. Ursprungsvanten kan ha haft knalliga färger som blekts över tid.

trött hon är på bilden av ett »retarderat och underutvecklat område«, som hon säger. Hur kunskapen, erfarenheterna och historien i somliga delar av Sverige nonchalerats, negligerats, förtigits.

Hur stickningen i Norrbotten inte funnits.

Fast den gjort det.

Inte ens som ung köpte jag den historieskrivningen. Jag förstod att den var politisk. Jag hade ju träffat Teres Torgrim.

Teres Torgrim var den kompromisslösa vantsamlare och Erika Nordvall Falcks fars kusin som 1947 lyckades få tillåtelse att sitta i rullstol – firas ner i gravvalvet under 1600-talskyrkan i Jukkasjärvi. Det var när byggnaden skulle renoveras och golvet öppnas. Å plats bredvid de öppna kistorna, och med förstoringsglas till hands, närgranskade hon de mumifierade 1600- och 1700-talskropparnas vantar. Mikroklimatet under kyrkan hade varit optimalt och de var fantastiskt välbevarade. Och sakta, sakta utan att få röra de gamla vantarna testade hon sig med garn och stickor fram till två reproduktioner. Den ena dekorerad med flät-, kedje- och sicksacksformer, reliefmönstrad med hjälp av ömsom lyfta och vridna, ömsom räta och aviga maskor. En nybörjarstickning precis. Den andra slät- och mönsterstickad, prydd med trekanter, ränder och romber.

Ett halvt sekel senare har Erika Nordvall Falck hunnit lusläsa iksantikvarieämbetets protokoll från gravöppningen, där praktfullt klädda döda beskrivs parallellt med andra personer, enkelt klädda. Många med vantar eller stickade strumpor. Någon med mössa. Och Erika har sin tolkning klar

När det var så allmänt med stickat, var tekniken sannolikt

etablerad lokalt, säger hon, tar en paus och fortsätter.

Stickning är dessutom en portabel teknik som passar ypperligt i ett nomadiserande sammanhang. Men den textilhistoria som förts vidare bygger på ett så totalt ointresse för det som hänt här uppe och på en så omfattande okunskap att det är häpnadsväckande. Och den fortsätter att reproduceras. Jag blir så förbannad!

Erika Nordvall Falck har källor i ryggen. Ta Johannes Schefferus till exempel, den tyske vetenskapsman som 1673 kom ut med praktverket *Lapponia*, det första verk som i text och bild ger detaljerade beskrivningar av dåtidens samiska levnadssätt. Det var greven och rikskanslern Magnus Gabriel De la Gardie som gett Schefferus i uppdrag att skriva boken. Skälet var politiskt. Det behövdes fakta som motargument mot envisa rykten i Europa som hävdade att svenskarna använt »samisk magi« för att vinna diverse slag. De ryktena risikerade ju att solka bilden av den svenska krigsdugligheten och dra äran i smutsen, menade man.

Men Schefferus betraktelse blev bredare än så. Inte minst skildrade han slöjden. Dit hörde de mössor och vantar som kvinnorna gjorde med en teknik, om vilken han skriver »tyskarna pläga kalla stricken«. Dessutom talar Schefferus både om lokalt spunnen tråd och om tätmaskor som stickas med »tre eller fyra mycket tunna järnstickor«. *Lapponia* finns också en bandgrind avbildad, med ett vävt band i vardande. Att det fanns garn tillgängligt i Norrbotten på den tiden, råder det alltså heller inget tvivel om.

Också en avhandling, *History of knitting before mass production*, skriven 1991 av Rena Turnau, kommenterar stickningens allra tidigas-

osa var modernt i samiska dräkter i Jokkmokk på 1940-talet. Erika Nordvall Falck tror att den här vanten stickades då och ser i mönstren en lulesamisk ton. Vantarna har ägts av Sigga Maja Uoljok.

En av de äldsta original-
vantarna i Erika Nordvall
Falcks samling. Änge hade
hon enbart den ena i paret,
halv och trasig. » 25 år
har jag undrat hur
helheten sett ut.«
Men nyligen
återfanns den
här, det är
maken,
stoppad
men hel.»

te historia i Skandinavien. Där
nämns utöver stickat från bland
annat Halland, lekinge, land och
norska Selbu också stickat från
»Västerbotten, ovikka och Jukkas-
järvi«. Och även om de geografiska
namnen lätt förvirrar idag eftersom
de ändrat innebörd över tid, kan
även det peka i riktning mot tidig
stickning i Norrbotten, menar Erika
Nordvall Falck.

Hon förtydligar

Fram till 1810 ingick dagens
Norrbotten i Västerbotten. Och ter-
men Jukkasjärvi beskrev hela det
vida området från Torne älv till
ule lappmark. Det ska man veta
när man tolkar sådan här information.

Dessutom ska man veta att samer
har handlat både österut och längs
norska och svenska kuster i århund-
rade på århundrade, och alltid rört
sig över gränserna. Inte minst till
Norge, landet som ofta anses ha
anammat stickningen före Sverige.

men trots det har få textilhisto-
riska berättelser närmat sig stick-
ningen i Norrbotten. Fast, säger
Erika Nordvall Falck och lägger till
ytterligare en dimension, ointresset
verkar inte enbart ha kommit utifrån.

– Också här finns gröten över
ögonen. Stickningen har nästan ald-
rig lyfts fram i den interna samiska
historieberättelsen.

Stickningen, påpekar hon, har
sällan knutits till identiteten på
samma sätt som exempelvis skinn-,
hornslöjd eller bandvävning. An-
sket beror det på att teknik och form-
språk inte anses lika unika. När-
heten till omvärlden syns också på de
mönster som dominerar i hennes
vantsamlingar. Ofta är paren deko-
rerade med åttaudsstjärnor och
åttabladsrosor, mönsterformer som
kan hittas jorden runt.

Hon berättar om ett samtal med
en lärare i duodji, slöjd, som på en
av Erikas utställningar utropade

»Herregud, nu fattar jag« när hon läste citat från en 1920-talsbok om samer i aresuando. Där stod att sticknålarna förr antingen var gjorda av stål eller av renhorn, lite grövre än metallnålarna och kallade spitto.

– Äntligen förstod hon vad det var för renhornspinnar hon lekt med som barn!

Stickningens historier har alltså inte hört till dem som ansetts viktiga att föra vidare, inte ens internt, konstaterar hon.

Vi har ärvt ett synsätt.

Och det har så klart gjort det än svårare att sprida budskapet vidare, om att det med största sannolikhet stickades ivrigt i 1600-talets Norrbotten, ungefär samtidigt som allt fler tog till stickorna söderut. Att norrbottningarna var minst lika banbrytande som sörlänningarna.

Erika Nordvall Falck andas in.

Det är dags att revidera textilhistorien.

hon har just rest sig från sin fågelmönstrade favoritfåtölj och lagt stickningen ifrån sig. Det ligger en halvfärdig vante på soffbordet, en rekonstruktion, en blommig modell i klara, starka färger. Lätt, rött, grönt, gult och vitt. Originalparets ena vante har hon haft i årtal, granskat, vänt och vridit på. Den har varit så trasig och sönderklippt att det inte gått att förstå hur helheten en gång sett ut. Men här-omdagen förändrades det. Den saknade maken dök plötsligt upp, eftersom det är till Erika som Jokkmokksborna går med udda, fyndade vantar. Den hade hittats i en gammal renskötarbostad i Uollemåjve, vid fjället Jarre. Nött och stoppad men hel.

Så till slut vet hon hur hon ska sticka.

innan däremot, hade hon inte kunnat chansa. För om det är något

En kaffebonemöns tradvante, som burits av Maria avval, född uoljok »Jag har sett mönstret på flera vantar stickade i Ärlävsdalen, som var Marias område«, säger Erika Nordvall Falck

En av de trolovnings vantar som ngra Orpus, född Hotti stickade till bröllopet med Johannes Orpus 1946. Stickade i aresuando-tradition, enligt Erika Nordvall Falck

»Den textilhistoria som förts vidare bygger på ett så totalt ointresse för det som hänt här uppe och på en så omfattande okunskap att det är häpnadsväckande. Och den fortsätter att reproduceras. Jag blir så förbannad!«

hon förstått om äldre tiders vantar, så är det att de flesta par var unika. Det var så man oftast stickade före massproduktionens och de standardiserande stickbeskrivningarnas dagar.

Man ville kunna skilja sina vantar från grannens, syskonens och andras, säger Erika Nordvall Falck, men påpekar i samma andetag att huvuddelen av hennes gamla vantar trots det är stickade i en tydlig tradition, att specifika mönsterformer och kompositioner har varit vanligare på vissa håll än på andra.

»Tonen« i gamla vantar från Jokkmokk skiljer sig till exempel markant åt från andra som är kopplade till aresuando, menar hon.

Ska man tala om likheter, så är de allra flesta av hennes gamla vantar också kaststickade. Eller slängstickade. ite förenklat innebär det att tråden legat över högerhanden och aktivt »kastats« över stickspetsen varje gång en maska tagit form.

arnet har alltså inte löpt över vänsterhanden på stickaren, så som det gör på de flesta i Sverige idag, sedan kaststickningstekniken sakteliga övergivits under 1900-talet.

manda ndersson född arsson Märak kan få bli ansikte för teknikförskjutningen. Hon var dotter till Skjdd-Mariddj, en av de norrbottniska vantstickerskor, född på 1800-talet, som gått till historien för sina varma, smårutiga vantar med smalrandiga skaft. aststickade i original. Och även dottern

Vanten som Erika Nordvall Falck har på sig, är en kopia av den strukturmönstrade vante som Teres Torgrim stickade av under Jukkas järvi kyrka 1947.

manda kunde givetvis sticka. Men när hon började skolan på 1910-talet, fick hon finna sig i att lära om. Nu var det den i dagens Sverige dominerande stickstilen som gällde.anske låg en norsk dåtida undersökning bakom omställningen, resonerar Erika Nordvall Falck idag. Vetenskapsmannen Eilert Sund, känd inte minst för sina tidsstudier och sina nationalromantiska id'er, konstaterade på slutet av 1800-talet att det går snabbare att sticka med garnet över vänster hand.

rationalitetens namn alltså.

Men i samma veva gick man också miste om kaststickningens särart. Stadigheten. Fastheten.

Om man kaststickar med den gamla sortens handspunna garner blir ytan mer slät, stark och smuts-tålig än om stickningen går till som här och idag, påpekar Erika Nordvall Falck. Själv är hon vänstergarnhållare, men har testat att kaststicka. I arbeten med flerfärgade mönster och flera garner är det en smart teknik, påpekar hon.

– Man kan binda garnet efter varje maska utan att göra någon extra rörelse. Och tätare bindningar ger i sig ett stadigare och mer nötnings-tåligt resultat.

Med varm röst kommer hon in på två par fantastiska, blommönstrade, kaststickade bröllopsvantar i blått, vitt och rött ullgarn, gjorda 1946 av nga Orpus på spagettitunna stickor nummer 1,25, till ett garn som sannolikt skulle ha fått stickor nummer 3 eller 4 idag. De är så täta och småmaskiga, att känslan snarast är den av tyg. Men utöver sticktekniken, dimensionen på stickorna, trådspänningen och garnkvaliteten har också garnnystanet spelat roll för slutresultatet.anske är det en av de mer överraskande insikter som Erika Nordvall Falck fått på senare tid.

En av nga Orpus döttrar, nna-Margith, har berättat för Erika om hur hon och systemen som barn fick ta sig an garn tänkt till vävda bälten och skoband. Nysta vantgarnet fick de däremot inte, trots att det var samma slags tråd. Det skulle nämligen viras stenhårt. Det skulle spännas till det yttersta. Stickningsgarnet ville nga själv ta hand om.

I somras fick det sin förklaring på omvägar. En bekant till Erika Nordvall Falck gick på stickkurs för en estnisk stickerska och fick där lära sig att nysta på nytt. Stenhårt. ett riktigt hårt packat nystan trycks garnet ihop, förklarade läraren. Det komprimeras och luften pressas ur. Tråden expanderar först efteråt, i själva plagget, när maska lagts till maska. å så vis blir slutresultatet än mer tätt och stabilt än om det stickats med luftigt garn från början. recis som i nga Orpus småmaskiga, kompakta bröllopsvantar.

tt den kunskapen nästan glömts bort hos oss kan ha att göra med att man i dagens stickning ofta eftersträvar något mjukt och fluffigt, snarare än stadigt och tätt som står bra emot vind och nötning, kommenterar Erika Nordvall Falck den sortens spetskunskap som ständigt fyllts på under femtio år av

samlade. Men även här tror hon att skolslöjden kan ha haft ett finger med i spelet. Skolan har ofta lyft fram en luftig nystningsteknik, påpekar hon. bland har till och med ett finger instoppat under tråden rekommenderats, för att nystanet snabbt ska ta form och få rätt slags känsla. Och det går ju också aningen raskare att sticka med fluffigt och luftfyllt garn än med ett smalsträckt – och dessutom går det åt mindre material.

rationalitetens namn.

erika nordvall Falck slår sig ner i stickfätöljen igen. Vanten som växer fram ska hennes dotter få med tiden.

Annars vill hon reflektera mer över mönster framöver. Hon berättar om ett slöjdubytesprogram i arentsregionen som hon deltog i rätt nyligen. norra yssland mötte hon en stickningslärare som försökt att ta reda på om gamla textila mönster kan bära på specifika betydelser. äraren pekade på en uppbruten, liksom pixlad rombform som Erika kände igen från en av de 1600-talsvantar som Teres Torgrim stickade i gravkammaren under Jukkasjärvi kyrka. n idag, visade det sig, har just den prickiga romben en symbolisk innebörd här och var i norra yssland. Den som stickar in en sådan form, stickar samtidigt in en välgångsönskan.

En lyckönskan.

Och där är väl ett bra ställe att sluta en text.

mal in vessby är Hemslöjds chef-redaktör, uppvuxen med mormors och farmors vantar på händerna. hans-olof utsi är fotograf. Han minns de snöklimpar som fastnade i vantarna när han lekte hemma i Merta-järvi som barn och sin pappas gigantiska arbetsvantar, med ständiga hål, som hans mamma fick stoppa.